

Sven Birkerts

Ženska na vrtu

Pred očmi imam podobo... sliko. Morda zares obstaja ali pa sem si jo tolikokrat priklical v zavest, da bi lahko. Navsezadnje, se mi zdi, ni pomembno.

Prizor je domač: na vrtu, zamišljena človeška podoba... Vidim klop, vrtno uto... Ženska v stilnem oblačilu zre mimo knjige, ki jo drži v roki. Zasanjan prizor, in če razmišljam o njem, podoba posebnega užitka. Vendar se ti oznaki komajda dotakneta resničnega pomena. Če bi sanjavost in užitek sestavljala bit podobe, bi v moji umski rekonstrukciji knjiga ne igrala tako pomembne vloge. Prav knjiga je tisto, kar me dokončno pritegne. Počiva, če ne dobesedno, pa simbolično, v središču vrtinca vidnosti, v točki, ki izginja. Slika mi govori o knjigi; o tem, da ženska bere knjigo, in čeprav so – tako kot njene misli – tudi strani v knjigi nevidne, daje predstava o njihovi vsebini podobi privlačnost.

Ko to pišem, se počutim kot na poti v labirint, iz katerega morda ne najdem več izhoda. Zares, miselne vijuge so že polne zaprek in popravkov. Maloprej sem, denimo, izrazil domnevo, da ženska na sliki razmišlja, misli, medtem ko zre mimo knjige. Ni res. O njej govorim samo zato, da bi se oprijel nečesa, kar v svojem bistvu ni razmišljanje. Če bi razmišljala, bi se docela zaprla vase, v svoj krogotok. Zame pa je moč podobe natanko v tem, da je ženska nujen del ene stvarnosti (prizorišča na vrtu), medtem ko gre v črnem svetu avtorjeve ustvarjalnosti svojo pot. Stvari postanejo še bolj zapletene, če pomislim, da se je porodila v slikarjevih mislih ob slikarskem stojalu, a da se je meni vtisnila v zavest posredno, prek spomina. Tako zapletenih ugank se tukaj ne nameravam niti lotevati.

Naj se vrnem in poskusim znova. K temu me sili to, da je slikar skušal najti vidno podobo nečesa, za kar bi lahko rekli, da se je iztrgalo verigam otipljivosti. Zavest, vpeta v središče podzavesti, delci identitete, ki plavajo v magnetnem toku, ustvarjenem z drugačno senzibilnostjo – mar ni to najteže opredeljivo in najskrivnostnejše od vseh okolij? Kako naj govorimo o njem?

Osredotočam se na samo knjigo. Seveda je brez oznak, nerazpoznavna – splošen vzorec. Vendar ne pripada običajni vrsti glasnikov, temveč je v danem primeru materialna ikona, ki predstavlja neki imaginaren in nesnoven red. Knjiga, kakršnakoli

že, nosi v svojem spletu besed raztopljeno vrsto izmišljij. Bralka jih bo preoblikovala – oživila – v vrsto duševnih občutij. Ta občutja bodo, v nasprotni smeri, dovolj močna, da ji odvrnejo pozornost od sveta, ki jo obkroža. Ženska dvigne pogled od knjige. Pogleda po vrtu. Vse, kar vidi, je trepetajoča zelena svetloba, nič več. Nedovzetna je za dogajanje okrog sebe.

Vidim knjigo. V knjigi so besede. Besede so meja med snovnim in nesnovnim, med zunanjim in motranjim. Knjiga je predmet, stran je predmet in črke besed, natisnjene na straneh, so, čeprav komajda, predmeti. Vendar, če je knjiga že kot fizičen kos lahko simbol nečesa, potem so besede še stokrat pomembnejše. Pomen je njihovo nedvomno bistvo, njihov *raison d'être*. Beseda je kača, ki žre lasten rep; je znamenje, ki izginja, medtem ko nastaja, in nastajanja ni konec, dokler beseda ne izgine. V trenutku zveličanja preneha biti to, kar je; ko posreduje svoje poslanstvo, izpuhti. Paradoks paradoksov: beseda je najbolj glasna takrat, ko najmanj razglaša.

Bodi dovolj. Kaj pa ženska na vrtu? In še bolj k stvari: zakaj vse to pripovedujem? Menda bi rad povedal nekaj o pomenu branja. Kaj se dogaja, ko s pogledom češemo snope znamenj, in zakaj tako množično počnemo to v lasten užitek? Kakšna je povezava med procesom branja in zavestjo? To zveni obupno napihnjeno, a ne vem, kako naj se stvari lotim drugače. Je sploh mogoče odgovoriti na takšno vprašanje? Nisem prepričan. Če ni, potem so morda druga, na katera je mogoče odgovoriti. Na primer: kaj se dogaja z *jazom*, kadar beremo, in kaj, kadar ne beremo? Ali: kje sem, kadar sem s knjigo?

Problemi, ki vzniknejo, so očitni. Smo v Einsteinovem vesolju. Če bi hotel povedati, kje sem, kadar berem, bi moral vedeti, kje sem, kadar me ni, to pa je psihološki ekvivalent vrtenja pred ogledalom, kadar hočemo videti, kakšni smo od zadaj. Ostane nam še vrsta težav, na primer vprašanje, katero od epohalnih zavesti naj vzamemo v precep: zavest otroka, obsedenega adolescenta ali odraslega človeka, zamazanega z blatom življenjske blaznosti? In kakšno knjigo, kakšne vrste branje? Zgodovino, ljubezensko zgodbo, resen roman?

Na zadnje vprašanje je najlažje odgovoriti. Nekako svojevoljno se bom omejil na roman, če ne drugače že zato, ker mi predstavlja branje v najpristnejši obliki. Pri tem me ne zanima suhoparna razlaga bralnega procesa, temveč njegov najidealnejši doseg. Vprašanje izbire zavesti vnaša ob tem novo zmedo, kajti brez dvoma se je moja bralska zavest s časom spreminjala ravno tako kot tista druga, komaj zaznavna. Še več: ne le da so spremembe v meni vplivale na mojo bralsko zavest, tudi v nasprotni smeri ni šlo nič drugače. Kam smo potemtakem prišli? Nazaj k problematični mejni črti, ki loči eno od druge. Pojdimo raje dalje.

Dobro se zavedam stare modrosti o pomembnosti branja, vseh public, s katerimi nas zasipavajo, ko vsrkavamo šolsko znanje: da so knjige koristne, da branje širi in pospešuje miselne sposobnosti, goji pozornost in domišljijo, razvija smisel za pomensko soodvisnost, ki nas oblikuje v izrazitejša, vedoželjna bitja. Da bo trud poplačan v sorazmerju s kakovostjo prebranega. Osnovna podmena malone vsakega šolanja je

resnično še vedno, da postopno osvajanje tako imenovanih "velikih del" prispeva k akumulaciji znanja in perspektiv, ki navsezadnje sestavljajo izobrazbo.

Nimam namena izzvati katerekoli od navedenih posplošitev. Dovoljujem si pripomniti, da kakor so vplivne, niso niti blizu pravemu pomenu branja in odgovoru na vprašanje, zakaj je tako pomembno. Resnica je drugače, v kontekstu samoizgradnje, ki daleč presega nujo samoizpopolnjevanja. Obstaja bralna metafizika, ki ima opraviti z več kot nekakšnim širjenjem miselnih obzorij. Gre za spremembo stanja in notranje orientacije. Če osvetlimo bralni proces s te strani, se le težko izognemo vpeljavi besede "duša" (ali česa zelo podobnega) v razpravo. Dejal bi, da me prav to tako močno vleče k sliki, ki sem jo ali zares videl ali pa si jo le zamišljam: da namreč zgolj s slikovnimi kačipotmi usmerja misel mimo slikovne ploskve, naprej k onstranstvu, ki je prav tu, v nas samih.

Ponavadi vidimo branje kot usmerjen proces. Kakor vožnja nas pripelje od "tod" do "tam". Pogosto beremo, da bi prebrali, da bi kot goba vsrkali vsebino. Ko koga vprašamo: "Si prebral *Pusto hišo*?", nas ne zanima toliko, ali je vprašani izkusil branje Dickensovega romana, ampak ali pozna zgodbo in osnovne značilnosti oseb in snovi. To ni naključje. Naša kultura je "sem/nisem" kultura kontrolnega seznama in naš odnos do umetniškega izraza se po pričakovanju ne more prav dosti razlikovati od splošnega odnosa do življenja.

Takšen pristop v veliki meri zožuje okvir in pomen branja. Ob tem, da je nesporno koristno, ima namreč poglobljanje zavesti v besedilo določene osnovne metafizične posledice. Branje po lastni volji je izraz hotenja. Pomeni vizijo nečesa, kar je *drugače*, in napatitev tja. In kot vsako potovanje je tudi branje gibanje in obenem tolmačenje posebnosti kraja, ki smo ga zapustili. Recite, kar hočete, po svoji volji odpreti knjigo pomeni zaznati nezadostnost življenja ali osebnega pogleda nanj. Razlika mora biti prepoznavna, kajti med branjem se ne le preselimo v kraj dogajanja, temveč tudi prilagodimo svoj običajni zorni kot, premestimo zavest in z njo pogled.

Branje ni v neposredni zvezi z drugimi fizičnimi in spoznavnimi procesi. Spodbuja k spremembi stanja, spremembi, ki je podobna (čeprav ne tako vplivna) prehodu iz budnosti v spanec. Morda bi bilo meditativno stanje (ki ga nisem izkusil) ustreznjša primerjava. Vsekakor je relativna umirjenost samega dejanja v nasprotju z veličino prehoda. Ko odpremo knjigo, ki nas zaposluje, razmeroma hitro izklopimo odziv na neposredno okolico in vklopimo kodiran sistem, ki se mu bomo odzvali. Vsak predan ljubitelj shriljvk vam bo potrdil, da takšni kodirani spodbujevalci zanesljivo poženejo kri po žilah ravno tako kot krizne situacije v svetu resničnosti.

Branje romana torej ni le preprosta vzpostavitev povezave z izkušnjo nekoga drugega. Ob jezikovni zvezi povzroča proces predruženja celotnega obsega zavesti. Medtem ko beremo, smo nekako drugačni, spremenjeni, razlika je prej posledica bralnega procesa kot pa učinek njegovega posvetnega objekta – knjige, ki jo beremo. Kot pri meditaciji se spremenita srčni utrip in dihanje, notranji ritem pa se prilagodi na nešteto načinov.

Potem je tu metafizika. Ko vstopamo v roman, katerikoli roman, vstopamo v popolnoma nov svet. V njem sprejmemo kot danost celo vrsto zemeljskih stvari in predstav, čeprav glavni junak nikoli ne zapusti postelje. Obstaja le ena razlika: to je svet, katerega občutje je plod avtorjevih predstav. Naj je življenje v knjigi še tako podobno tistemu, ki ga živi bralec, izžareva v vsakem trenutku skladnost z določeno zasnovo. Svet domišljije je svet, ki mu botruje bog – stvarnik – in to velja, tudi kadar delo zagovarja nihilistični kaos izkušenj. Avtorjeva stvarnost je tehtno in zaželeno bistvo, ki ga vsrkamo skupaj z zgodbo. Ob branju in morda še kasneje spreminja naš odnos do vsega.

Prehod iz sveta, v katerem živimo, v knjižni svet je seveda zapleten in postopen. Ko začnemo s prvo stranjo, nas ta ne prestavi nemudoma stran od vsakdanjega okolja in skrbi. Postopoma se oddaljujemo in zapuščamo "tukaj" in "zdaj" ter vstopamo "tja". Bolj ko nam to uspeva, temeljitejše je branje. Drevo pred nami mora izginiti, da se lahko izriše in oblikuje drevo med knjižnimi stranmi. Postopek je vse prej kot pasiven. Nепrestano se spopadamo. Hočemo, da je tako. Zaletimo se proti besedi in pademo skozi kot skoz vrtljiva vrata. Kaže, da to potrebuje nekaj v nas samih, kajti početje je pogostokrat osupljivo lahko. Zatopljeni v branje se niti ne zavedamo, da spreminjamo besede v mentalne vzorce. Sprememba je samodejna in tako nezavedna kot vožnja po avtocesti. Največkrat se po več strani dolgo sploh ne zavedamo, kaj počnemo. Če v tako nenavadnem stanju nenadoma naletimo na tiskovno napako, je srečanje podobno trenutku, ko sredi ceste zagledamo okrasni pokrov avtomobilskega kolesa, ki se kotali proti nam.

Jezik, naš skupni posrednik, je tisti, ki omogoča ta čudež. Jezik je zemlja, po kateri hodimo in ki nam dopušča, da se obiskujemo med seboj. Izmenjujemo si besede, urejene v močno sugestivna zaporedja in ritme. Zapremo jih v zavest in jim pustimo, da vplivajo na nas. Seveda je branje vse kaj drugega kot zgolj projekcija piščevih signalov na prazen zaslon naše dovtetnosti. Ne moremo se preprosto izklopiti in vklopiti v knjigo; nikoli nismo tako tihi in ubogljivi. V preddverju naše zavesti je neprestano slišati mrmranje, ki ga v ozadje potiska izrazitejša in prisotnejša govorica knjige. Kakor hitro pa iz tega ali onega razloga naša pozornost usahne, mrmranje napolni nastalo praznino. Od časa do časa se sozvočje dveh glasov – našega in piščevega – izgubi. Medtem ko Janez izpoveduje ljubezen Mariji, se sprašujemo, ali na zadnjem kolesu našega avtomobila pušča guma. Če se nam Janez in Marija oddaljita še bolj, se lahko zgodi, da bomo vstali in šli v garažo.

Pa je res tako preprosto? Ali res obstajata dva vzporedna glasova in se prvi umakne drugemu? Mar ni poti, na kateri bi se glasova resnično spojila, ko bi piščev glas sprejel našega kot nekakšen prispevek? Kakor se beseda raztopi v konceptu ali v sliki, tako se morda naša lebdeča zavest (ki sem jo ohlapno označil kot mrmranje v preddverju) zlije s signali, jih očisti in oživi. Včasih, ko se predajam knjigi, imam občutek, da sem podoben orkestru, ko preneha s peklenko kakofonijo uglaševanja in se ukloni dvignjeni dirigentovi paličici. Kje sem, kadar berem? Ali ni to le drugače

zastavljeno vprašanje, kaj se zgodi z brnenjem zavesti, ko se nas polasti pisateljev glas?

Kočljivo pri tem je izrazje, ki skriva v sebi domneve in predpostavke. Napisal sem, da se nas pisateljev glas "polasti", ker se mi je zazdelo, da izraz prenese, kar sem hotel povedati, toda konstrukcija je zelo zavajajoča. Namiguje na podjarmljenje, čeprav gre prej za sodelovanje. Pisateljevim besedam ne prepustimo vodstva kar tako; soočimo jih z našo stvarnostjo in jih oživimo. Ves čas smo dejavno prisotni, beležimo svoj scenarij in oblikujemo. Pisatelj nam pripoveduje, da je "...*mati nosila ponošeno, obledelo haljo...*", a besedni vrč ostane prazen, dokler ga ne napolnimo iz lastnega sode. Vključimo spominska čutila in določimo stopnjo ponošenosti in obledelosti, da o kroju sploh ne govorimo. Prav živahno se sučemo v vse smeri. Če brnenje zavesti potihne, je to prej zato, ker smo prezaposleni, da bi se zmenili zanj, kot pa zato, ker ni dovolj glasno. Popolnoma predano sodelujemo s piscem in ustvarjamo svojo knjigo. Obvladujemo dogajanje v svetu, ki se pojavlja in izginja iz sedanosti v preteklost, enako kot v svetu, kjer živimo, ko je knjiga zaprta.

Kot sem že omenil, je lahko branje vpeljava nekega prostora "drugje", vendar je dejanje samo prej občutek ali stanje kot pa prostor. Kako naj ga torej označimo? Kaj družī posamezna bralna dejanja in je obenem več kot lokalna različica postavitve, zasedbe in pripovednih posebnosti keterekoli knjige? Ali obstaja osnovno in vedno določljivo stanje, v kakršnega se spet in spet vračamo; stanje, ki se razlikuje od vseh drugih: od spanja, vznosenosti, sanjivosti...?

Menim, da obstaja. Zame vsekakor. Pa tudi za druge. Tako mi govorijo leta službovanja v knjigarnah. Ne obstaja le neko posebno notranje stanje, obstaja tudi potreba po vračanju vanj. Ljudje ga poznajo in iščejo. Neprestano jih opazujem med policami knjigarn. Gledam jih, kako stojijo, z vratovi, upognjenimi pod kotom 45 stopinj, ko ne iščejo neke natančno določene knjige, ampak takšno, ki zbujā upanje, da bo učinkovala. Seveda hočejo zgodbo in osebe, ampak v resnici iščejo prevozno sredstvo za pot v bralno deželō. To je ...no, to je stanje, občutek, precej drugačen od drugih. Pomislite na zajamčeno vzvišenost, uslužno sproščenost, na netelesno lebdenje, ki je hkrati bolj in manj resnično od vsega, kar nam nudi zemeljska izkušnja.

Kadar je v takšnem stanju vse dobro in prav – kajti verjemite mi, tudi branje lahko razočara tako kot karkoli drugega – čutim povezanost, ki ji ni para (če odmislimo pisanje samo, kadar gre dobro od rok). Branje mi prinaša notranjo prožnost, občutek, da sem izjemoma v sozvočju s časom. Ne s časom, ko me omejujejo sestanki in vsakovrstni drobni opravki, temveč s pravim, resničnim časom. S časom, ki traja. S časom kot medijem, v katerem izkušnja odmeva in ima pomen. Zvenelo bo kot pretiravanje, a kadar dosežem najvišjo raven branja, se počutim, kot bi imel pred seboj na voljo vse življenje, tako minulo kot tisto neznano, ki še prihaja. Ne v smislu jasno izraženih podrobnosti (saj branje ni jasnovidnost), temveč kot predmet opazovanja. Obnem čutim razločno zavest, da sem del razvejanega tokokroga, ki se steka v tisto, čemur Wallance Stevens pravi "vrednost v nas, ki

ostane."

Občutek, da se z branjem lahko prestavim drugam, je bil v otroštvu pomembno odkritje. Prvo potovanje je bilo tako osupljivo, tako srečno, da si nisem ničesar želel bolj kot jamstvo za ponovitev. Pobeg? Seveda! Vendar s tem zadeva ni končana. Šlo je tudi za odkritje perspektive, ki mi je odprla drugačen pogled na porajajočo se življenjsko usmeritev. S pomočjo branja sem lahko prerazporedil življenjsko vsebino vzdolž koordinatnih osi želja in možnosti. Ti postavki sta določali in sporočali dejanja junakov, o katerih sem bral, in obenem vplivali na moje življenje, ko sem vpil moč iz knjig. Ta občutek je bil tako jasen, da sem lahko v sebi izzval opoj vznemirjenja že s samo mislijo na knjigo, ki sem jo bral. Le priklicati sem si jo moral v spomin – in sem se počutil drugače. Knjiga injekcija je doma čakala na uporabo.

Če že kaj, potem se je z leti pri mojem branju spremenilo samo to, da bolj cenim stanje, v kakršnega me spravi knjiga, kot pa samo vsebino. Resnično, pogosto opažam, da mi roman, celo dobro napisan in očarljiv roman, zbledi v spominu kmalu po tistem, ko ga preberem. Zelo dobro se spominjam občutka, ki sem ga imel ob branju, vzdušja, v kakršnem sem se znašel, bolj negotovo pa podrobnosti v pripovedi. Zdi se, kot bi bila knjiga (kakor pravi Wittgenstein) lestev, po kateri se je treba povzpeti in jo zavreči, potem ko odsluži svojemu namenu.

Naj bosta oblika in konstrukcija te lestve taki ali drugačni, je občutek na cilju vedno enak, skrajno domač, kot ozadje nekaterih sanj, kot potovanje, kot telesno občutenje joka.

Dejal bi, da je večina navdušenih odraslih bralcev začela brati v rosnih letih in da so si s pomočjo knjig izoblikovali dovršen del zavesti. Reči hočem, da je njihova notranjost, bolj refleksivna sestavina njihove osebnosti, zakoreninjena v širini, ki jo je ustvarilo branje. Širina je seveda na razpolago in jo je moč najti tudi brez bega v knjigo, vendar je prav knjiga zelo naravna pot do nje. Med branjem je širina neizbežna: v branju se kaže in branje jo neprestano razvija. Ponovno uporabljam prostorsko analogijo ohlapno, da bi ponazoril pot k zaznavanju sveta in postavil zavest iz oči v oči z izkušnjo.

Bralna zavest v naši družbi ni nekaj običajnega. Mnogi jo doživljajo kot nekaj sprevrženega, nekaj, kar jih ogroža. Zdi se mi, da ljudje, ki ne berejo, gledajo na branje kot na neke vrste presojo lastne vrednosti, elitizem in izključevalnost. V takšnem pogledu je nekaj resnice. Branje je presoja. Kot nezadostne označuje odnose in vrednote navadnega (se pravi nebralnega) življenja. Branje je zaobljubljeno trajanju, zavrača idejo časa kot preprostega zaporedja. Teži k obširnejšemu pojmovanju pomena, katerega posledica so spremembe v življenju (za to se celo bralci redko zmenijo). Težnja po življenju v luči pomena je nekaj, o čemer večina ljudi noče nič slišati, saj takšno življenje nosi s seboj veliko odgovornost.

Konec koncev spodbuja branje nevarno in razveseljivo predstavo o življenju, ki ni zaporedje preživetih trenutkov, ampak usoda. Za takšno življenje obstaja enoten vzorec, ki bi se nam jasno razodel, če bi lahko razgrnili pred seboj vse svoje izkustvo

kot načrt. In čeprav je res, da bralec ne vidi tega načrta nič bolje kot kdorkoli-drug, ima več možnosti, da v življenju domneva njegov obstoj. Po nagnjenju je raziskovalec vzrokov in posledic ter časovnih povezav. Ne živi v sedanosti tako kot drugi – ne povsem – ker je sedanost gibljiva točka na obširnem načrtu, po katerem se ravna.

Bralni čas – ki ga določa piščev glas, zveneč v zavesti – ni posvetni čas, ampak čas "duše". Ne vem, kako naj z izrazi tega sveta opredelim dušo drugače kot ustaljeno zgoščenost zavesti. Z branjem se ta zavest pojavi izraziteje. Ritem proze metodično razporedi energije, katerih tok je sicer skoz tisoče nepovezanih kanalov usmerjen navzven. Te energije se docela uveljavijo ob tem, da je svet, v katerega stopa bralec, oddaljen in popolnoma nov. Prosto lebdeča zavest, tista, s katero se medlo posvetujemo, kadar vozimo, hodimo ali pač postopamo po kuhinji, je udeležena pri oživiljanju pripovedi. V tem procesu lahko odvržemo običajno breme nezadostnosti pomena in prilagodimo svojo notranjo čud. Vse v knjigi ima pomen, vsak stavek dobi svoje mesto v celoti. Užiti vse to pomeni brez pomisleka sprejeti prepričanje, da bo vsak, tudi najmanjši drobec zavzel ustrezno mesto v celoti in bo navsezadnje sleherni del načrta razkril svoje poslanstvo.

Zato me podoba ženske na sliki tako pogosto obiskuje. Vidim jo kot simbol osupljive dvojnosti: telesna prisotnost na eni strani, na drugi obenem notranja bit, popolnoma neodvisna od trenutka. Postava na vrtu je tako odsev paradoksa knjige kot telesnega predmeta, katerega vrednost je malone popolnoma zaobsežena v nevidnem, med strani zaprtem redu.

Prevedel Boštjan Leiler